

Zrození osobní cesty

SERIÁL CESTA K DUCHU(5)

Nejstarší náboženská soustava, založená na tradici a na autoritě vyvolených zástupců nebes, sloužila lidstvu tisíce let. Rozdělení na zasvěcence a lid, které se dnešnímu člověku zdá neuměřené a nespravedlivé, bylo zprvu nutné a posunovalo lidskou společnost kupředu. Zprostředkovaným prožíváním Ducha se lid opravdu, byť jen po malých krůčcích, přibližoval Duchu.

Tím ovšem přibývalo lidí, kteří byli schopni svůj vztah k Duchu nejen prožívat, ale též reflektovat; začala v nich vzrůstat touha po bezprostředním zážitku toho, co jim dosud bylo přístupno jen prostřednictvím vyvolených; hledali osobní cestu do světa, do něhož prozatím vstupovali jen pověřenci celého společenství; zástupná cesta je přestala uspokojovat.

Člověk z lidu, který touží po osobní cestě k Duchu, začíná ztrácet onu neotřesitelnou důvěru v autoritu, na níž bylo v nejstarších dobách založeno fungování celé společnosti. Vedle tradiční autority se objevuje nová autorita individuálních hledačů Ducha; lidé si začínají uvědomovat, že moci vyvolených prostředníků by se dalo zneužít, a tím vzniká reálná možnost takového zneužití. Osobní touha po bezprostředním Duchu je výsledkem výchovného působení společnosti; tatáž osobní touha však začíná ohrožovat fungování společnosti do budoucna.

ÚSVIT HLEDAJÍCÍCH

Přibližně od druhého tisíciletí před Kristem můžeme pozorovat tento proces v nejrozvinutějších kulturách; objevují se první »lidoví zasvěcence«, tedy lidé, kteří se dopracovali k setkání s Duchem, byť nepatřili k vyvoleným. Jeden z nejstarších je biblický Abraham, o jehož osobním hledání, ale i nutně vyvstávajících konfliktech s dosavadním uspořádáním světa nám vypráví první kniha Mojžíšova. Za strohými slovy biblického příběhu můžeme tušit drama člověka, který nenalézá uspokojení v dosavadní náboženské praxi, začíná pochybovat a ptát se, dostává se do vnitřního a možná i zevního rozporu se svým okolím, opouští rodné společenství a vydává se na nejistou cestu za duchovním naplněním. Jeho cesta je však ojedinělá, vedená zvláštním posláním, neopakovatelná; je to jedinečná cesta osobního hledání, ne univerzální cesta určená k následování. Na takovou totiž lidstvo v době Abrahamově ještě nebylo připraveno.

První náznak individuální duchovní cesty, kterou by se mohl vydat opravdu každý člověk, se více než půl tisíciletí po Abrahamovi – ve 14. století před Kristem – objevuje v Egyptě.

Jeden ze zasvěcenců – faraon Amenhotep IV. – se pouští do dalekosáhlé náboženské reformy, v jejímž středu stojí univerzální bůh Aton. Jako všepromokající slunce je bůh Aton otevřený každému, kdo ho hledá, a k cestě za ním tak není třeba

kněžských prostředníků ani dalších bohů, kteří jsou beztak jen obrazy nebo dokonce karikatury Atonovy. Amenhotep přijímá »atonovské« jméno Achnaton a novou duchovní cestu vyhlašuje za státní náboženství. Opouští Théby a staví nové hlavní město Achetaton, doprovázen umělci, kteří se oprošťují od tisíciletých výtvarných kánonů a začínají hledat individuální vyjádření.

Achnatonova reforma přichází v době, kdy lidé stále ještě nejsou na novou cestu zralí. Je prováděna shora, nemá dostatečně širokou základnu v lidu a drtivě většině Egyptanů neposkytuje náboženské naplnění, nýbrž jen znejistění dosavadních duchovních hodnot; už od samého počátku je proto odsouzena k neúspěchu. Reakce vedená thébskými kněžími postupně znovuzískává ztracenou moc; Achnaton nakonec vládne už jen izolovanému Achetatonu a zanedlouho – nejspíše otráven – umírá. Pokus o reformu končí, náboženský život Egypta se vrací do starých kolejí.

Otevření osobní cesty k Duchu lidstvu nemohl přinést Abraham, který touto cestou šel, ale až na vlastní rodinu ji neměl komu zvěstovat, ani Achnaton, který ji nařídil z moci úřední. Mezi lidem tehdejších velkých kultur musel nejprve povstat dostatečný počet hledajících, aby se nová cesta mohla stát životaschopným duchovním proudem, k němuž by se mohl připojit každý, kdo po tom zatoužil. Zachována v nějaké podobě však nutně musela být i stará cesta – vždyť drtivě většině lidstva přinášela náboženské naplnění stále ona.

UČITELÉ Z LIDU

Osm století muselo uplynout od neúspěšného pokusu Achnatonova, než lidstvo dozrálo natolik, aby bylo schopno přijmout náboženství osobní cesty. Je příznačné, že novou dobu ohlašuje jeden z těch, kdo navazovali na duchovní odkaz Abrahamův – judský prorok Jeremiáš: *Toto je smlouva, kterou uzavřu s domem Izraele po oněch dnech – tak praví Hospodin – svůj zákon vložím do jejich nitra, vepíši jim jej do srdce... Nikdo už nebude poučovat svého bližního, nebude poučovat svého bratra... Všichni mě budou znát, od nejmenšího do největšího z nich – tak praví Hospodin.*

Jeremiášův výrok shrnuje cíle nového náboženství: co lidé dříve dostávali zvenčí v podobě zprostředkovaných Božích zákonů, to má ožít přímo v srdci každého člověka; lidstvo už nemá být rozděleno na vedoucí vyvolené a nevědomý lid, nýbrž poznání Ducha se má otevřít všem. Teprve ve vzdálené budoucnosti bude možno tyto cíle naplnit, ale už nyní mají autorita a tradice začít ustupovat usilující individualitě člověka.

Vystoupením proroka Jeremiáše začíná dějinně krátké, ale pro lidstvo duchovně nesmírně intenzivní období. Zanedlouho poté, co uprostřed izraelského lidu zazněla slova o zákonu vepsaném do srdce, povstávají v řeckém světě první filosofové – lidé, kteří nepatřili k vyvoleným, ale vlastním úsilím dospěli k náhledu Ducha. Právě jsoucno světa, podstata bohů, smysl bytí – otázky náležející dosud jen zasvěcencům – se stávají předmětem jejich uvažování. Doposud neotřesitelně platná náboženská schémata jsou podrobena pochybnostem a kolem roku 500 př. Kr. je Xenofanés dokonce veřejně prohlašuje za subjektivní a relativní: *Kdyby měl tvořící ruce dobytek, anebo lvové, aby též malovat mohli a pracovat tak, jako lidé, bohů pak postavy malbou by tvořili, hnětli jich těla, podle své podoby vlastní hnětli by každý a maloval:*

koňové koním a dobytek dobytku podobné bohy. (...) Jediný Bůh, onen Nejvyšší uprostřed bohů i lidí, není však smrtelným podoben tělem ni podoben duši.

Xenofanova slova připomínají myšlenky, které již o staletí dříve vyslovil Achnaton. Na rozdíl od Achnatona však Xenofanés nepatřil k zasvěcencům, nýbrž byl člověkem z lidu, který k těmto pravdám došel vlastním duchovním usilováním. Co tehdy chápala malá skupina reformátorů, to mohou nyní pochopit tisíce prostých lidí. Doposud vládli lidu vyvolení prostředníci Ducha a duchovní moudrost byla určena jen jim; nyní povstávají muži z lidu, aby se chopili vlády svých věcí, a mnohé mysterijní chrámy otvírají své brány každému, kdo touží po hlubším poznání. Vzniká athénská a vzápětí i římská demokracie a proslulá Eleusis zpřístupňuje zasvěcení nejen prostým Řekům, ale i cizincům a otrokům.

Současně s těmito proměnami řecko-římského světa působí v Číně Lao-c' a Konfucius, v Indii Mahávíra a Buddha. Zatímco na antickém západě bude duchovní přerod za několik století převrstven vzestupujícím křesťanstvím a získá tak spíše charakter předkřesťanské přípravy, na východě se impuls osobní cesty k Duchu stane základem nových světových náboženství. A právě na ně bychom měli pohlédnout, chceme-li náboženskou metodu osobní cesty pochopit.

CESTA PROBUZENÉHO

Nejlepším příkladem náboženské soustavy založené na osobní cestě ze zajetí světa do svobody je buddhismus, a to buddhismus ve své nejstarší podobě, tedy školy, které souhrnně označujeme »hínajána« nebo správněji »théraváda«. Vzpomeneme-li si na podobenství o otroku toužícím po svobodě, v jehož smyslu jsme stará pohanská náboženství označili za cestu zástupného vykoupení, můžeme říci, že théravádový buddhismus je nejčistší realizací cesty sebevykoupení. Otok, kterému nestačilo, že má na svobodě přímluvce a pomocníka, ale který chtěl svobody dosáhnout sám, musel tomuto cíli podřídít celý svůj život. Všechno ostatní muselo jít stranou, všechna volná síla patřila cestě na svobodu, jakákoli námaha či odříkání stály za podstoupení, pokud znamenaly krok směrem k cíli. Právě tak musel jednat ten, kdo se vydal cestou Buddhovou – věci světa ztratily smysl, pokud nesloužily Cestě, a jakékoli rozhodování mezi Cestou a jinými složkami života muselo vždy dopadnout ve prospěch Cesty: *Kdokoliv – ať chodí, stojí, sedí nebo leží – pomýšlí na věci bídné, na světské živobyčí, ten nekráčí Cestou, je omráčen klamem. Takový, coby mnich, je neschopen dosáhnout výsostného sebeprobuzení.*

Zdůraznění cesty a vědomé odmítnutí všeho, co souvisí s otroctvím, plynou ze samé podstaty sebevykoupení. V náboženství založeném na zástupném vykoupení lidé prožívali Ducha jen prostřednictvím zasvěcenců; jejich vlastní situace osobní nesvobody patřila k neměnným skutečnostem, a proto na ni nepohlíželi; jejich pohled se pozvedal především ke zprostředkovanému Duchu. Ve chvíli, kdy se člověk vydá na cestu k Duchu sám, však přestává mít smysl, aby pohlížel na cíl, dokud je od něj daleko; musí o to více pohlížet na cestu, kterou kráčí, aby své kroky vedl skutečně správně, a musí si jako neblahé uvědomovat všechno, co ho ještě poutá do nesvobody, aby se toho dokázal zbavit. Příznačně to ilustrují Buddhovy odpovědi na metafyzické otázky, které mu občas jeho učedníci kladli – dotázán o věčnosti, o nekonečnosti světa nebo o posmrtné existenci buddhů, odmítá odpovědět

s poukazem na to, že takové ptaání neslouží cestě k vysvobození, ale jen zbytečně zjitřuje mysl.

Podobným důsledkem ideje sebevykoupení je skutečnost, že cesta člověka od otroctví ve světě ke svobodě v Duchu je vždy přísně osobní. Zasněcenci starých kultur se nevydávali k Duchu pro svůj vlastní prospěch, nýbrž pro dobro celku. Měli na své cestě plnou podporu lidu, který si byl vědom, že bude moci užívat duchovních plodů tohoto zástupného úsilí, jakmile vyvolený dospěje k cíli. V náboženství osobní cesty putuje každý především sám za sebe; člověk může člověku pomoci nejlépe tak, že ho naučí správně putovat. Ani v intenzivním závěru cesty, kdy následovník Buddhu skládá mnišský slib a je napříště odkázán na almužny hospodářsky činných vyznavačů, se nejedná o pomoc ve starém smyslu – dávání almužen, z nichž žijí mniši, je totiž pro laického vyznavače krokem na vlastní cestě, jímž se učí postupně odpoutávat od světa.

JEN NĚKTEŘÍ

V théravadovém buddhismu je sebevykoupení jako metoda náboženské praxe nejzřetelnější; to však neznamená, že by se v jiných náboženských soustavách nevyskytovalo. Naopak, všude, kde se setkáváme s osobní cestou od světa k Duchu, všude, kde nalézáme odřeknutí světskému životu jako prostředek přiblížení Bohu, všude, kde se vyskytují poustevníci a řeholníci, spolupůsobí též myšlenka sebevykoupení. Jakkoli by se asi drtivá většina křesťanů nebo muslimů, kteří se rozhodli pro život v odloučenosti, zapřísahala, že jejich cesta nemá se sebevykoupením ani v náznaku nic společného, pro velkou část z nich byla důvodem pro odřeknutí světu osobní touha nežít jen ze zprostředkovaného Ducha, ale být sám Bohu blíž, tedy tatáž touha, která k odříkání vedla otroka v našem podobenství. Z tohoto pohledu není důležité, jaké pojmy a představy se sebevykoupením spojila pozdější teologie – jde nám totiž o pochopení náboženské praxe, a nikoliv o teoretické zdůvodnění její pravověrnosti.

Hlavním přínosem myšlenky sebevykoupení pro náboženský život bylo otevření osobní náboženské cesty skutečně pro každého člověka, který měl dostatečnou vůli, aby se začal odpoutávat od světa a přibližovat k Duchu. Byla prolomena dříve nepřekonatelná přehrada mezi zasněcenci a lidem; cesta přestala být důsledkem přirozených vloh a výběru, ale především vlastního úsilí jednotlivce; ve společnosti dříve podle vztahu k Duchu ostře rozdělené se začaly objevovat nejrůznější přechodové stupně; každý člověk si mohl sám vybrat, kolik kroků směrem k Duchu udělá.

Cesta, kterou šli vyvolení dávných náboženství, je nyní otevřena komukoli; je ovšem také stále vázána na tutéž podmínku – jako zasněcenc mohl dosáhnout své duchovní výše jen díky odloučení od světa, musí světskému životu postupně odříkat i ten, kdo směřuje k sebevykoupení. Důsledkem toho je, že na cestu se sice může vydat každý, ale rozhodně ne všichni lidé najednou; není možné, aby všichni najednou odřekli světu. Můžeme si představit svět, v němž by se celé lidstvo rozhodlo kupříkladu podle Buddhou daných pravidel žít jen z almužen a zdržovat se pohlavního styku – nebylo by nikoho, kdo by almužny dával, a protože by se přestaly rodit děti, nebylo by možno pokračovat v nelehké cestě během budoucích vtělení. Náboženství sebevykoupení proto vždy potřebuje část vyznavačů, kteří zůstávají ve

světě, ať už počítají s tím, že se na závěrečnou část cesty vydají až v některém z příštích vtělení, nebo se nakonec spokojí i se zástupným vykoupením. Společnost tvořená vyznavači náboženství osobní cesty je tedy rozdělená podobně, jako byla rozdělena společnost vedená zasvěcenými zástupci. Změnil se motiv a rozostřila se hranice tohoto rozdělení, změnil se způsob, jímž se člověk stává příslušníkem duchovní vrstvy, ale vztahy mezi lidem a těmi, kteří se vydali k Duchu, zůstaly v hrubých rysech zachovány. Osobní náboženská cesta ve smyslu velkých učitelů Buddhovy doby je vždy cesta elitní.

Dalo by se samozřejmě říci, že každý, kdo nepatří mezi aktivní poutníky k Duchu, se sám rozhodl, že mezi ně patřit nechce. Rozhodnutí nevydávat se na cestu však není aktivní rozhodnutí, ale setrvávání v přirozeném stavu; takové rozhodnutí nemusíme vědomě činit, nýbrž sama naše přirozenost je tak od počátku rozhodnuta. Kdo se »rozhodl« neopouštět svět, aby získal Ducha, tedy vlastně jen dosud neměl dostatek aktivní vůle, aby změnil svůj přirozený stav. Takové »rozhodnutí« ovšem může být právě tak podvědomým nebo polovědomým důsledkem skutečnosti, že cesta je otevřena jen některým, že společnost snese jen omezené množství putujících, že každý z těch, kdo se vydali na cestu, potřebuje několik bližních, kteří se cesty vzdali.

Připusťme, že v době, kdy vystoupil Buddha a další učitelé, ještě cesta k Duchu bez opuštění světa nebyla možná. Platí to však i pro člověka dnešní doby? Nemohou-li všichni opustit svět, neexistuje možnost, jak hledat Ducha i ve světě samotném?

Milan M. HORÁK